

Έγκωμιαστικοί λόγοι Αγίων -

Από τό βάπτισμα τοῦ μαρτυρίου στόν όσιακό βίο

Αρχιμανδρίτου Βαρνάβα Θεοχάρη

Σεβασμιώτατοι,

Ελλογιμώτατοι,

Σεβαστοί Πατέρες καί αγαπητοί άδελφοί,

Νιώθω έκ προοιμίου τήν ανάγκη νά εύχαριστήσω τόν Σεβασμιώτατο καί περινούστατο Πρόεδρο τής Είδικής Συνοδικής Έπιτροπής Λειτουργικής Άναγεννήσεως, Μητροπολίτη Καισαριανής, Βύρωνος καί Ύμηττοῦ κ. Δανιήλ καθώς καί τά Μέλη Αὐτῆς γιά τήν τιμή νά προτείνουν πρός τήν Ίερά Σύνοδο τήν έλαχιστότητά μου προκειμένου νά άναλάβει τήν εισήγηση αὐτή, τόν Μακαριώτατο Άρχιεπίσκοπο Αθηνών καί πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερώνυμον καί τήν περί Αὐτόν Ίερά Σύνοδο γιά τήν έγκριση καθώς καί τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Φθιώτιδος κ. Νικόλαο διά τήν άβραμιαίαν φιλοξενίαν.

Εισήγηση επί τών έγκωμιαστικῶν λόγων γιά τούς μάρτυρες, τούς άγίους καί τούς φωτισμένους άσκητές τής Έκκλησίας μας δέν εἶναι εύκολη, λόγω τής εύρύτητας τοῦ θέματος καί τής μακραίωνης εξέλιξεως τοῦ έν λόγω φιλολογικοῦ εἵδους. Γι' αὐτό προτιμήσαμε νά περιορισθοῦμε στούς έπτά πρώτους αἰῶνες, περίοδος κατά τήν όποία έτέθησαν οί βάσεις γιά όλες τίς μεταγενέστερες συλλογές άγιολογικῶν κειμένων, καθώς, κατά τήν έν λόγω περίοδο, συνεγράφησαν έργα μέ άξιόπιστη ιστορική άκρίβεια, άφοῦ οί συντάκτες αὐτῶν εἴτε γνώριζαν προσωπικά τούς άγίους, μάρτυρες καί όσίους στούς όποίους άναφέρονταν οί λόγοι τους εἴτε άντλησαν πληροφορίες άπό τό στενό τους κύκλο. Η ιστορική άξιοπιστία αὐτῶν τών κειμένων, καθώς καί τό έκκλησιαστικό κῦρος τών συγγραφέων τους τά κατέστησαν σημείο άναφορᾶς γιά τήν μεταγενέστερη άγιολογία. Έκ παραλλήλου θά άναφερθοῦμε στή σημασία τών ιστορικῶν συγκυριῶν πού επέβαλλαν τήν πρόταξη συγκεκριμένων προτύπων τόσο στό ποίμνιο, όσο καί στό περιβάλλον τών Έθνικῶν, προκειμένου αὐτοί νά μεταστραφοῦν στήν άληθή πίστη.

Οί Έγκωμιαστικοί λόγοι άποτελοῦν ένα ιδιαίτερο φιλολογικό εἶδος τής Ρητορικῆς, ή όποία χωρίζεται σέ δύο περιόδους. Η πρώτη, αὐτή τής αρχαίας Σοφιστικῆς^[1], καθιερώθηκε άπό τούς σοφιστές, κυρίως τόν Γοργία (ιδρυτή τής Έπιδεικτικῆς) καί τόν Πρωταγόρα (πατέρα τής Έρειστικῆς), στούς όποίους ό Πλάτων άσκησε έντονη κριτική γιά τή διαβρωτική τους δράση σέ δύο διαλόγους του (Πρωταγόρας, Σοφιστής), όπου πραγματεύεται τό περί ρητορικῆς ζήτημα. Ό Πλάτων δέν διστάζει

νά τή διακρίνει στή «σοφιστική ρητορική», ή όποία στηρίζεται στή ψευδαίσθηση, καί στή «φιλοσοφική ρητορική», ή όποία είναι καί ή άληθής[2]. Ο Άριστοτέλης άφιέρωσε δύο έργα του (Ποιητική, Ρητορική) επί του ζητήματος, θεωρώντας πάντως τήν Ρητορική ως ανεξάρτητη έπιστήμη από τήν Φιλοσοφία[3]. Η β΄ περίοδος τής Ρητορικής, πού όνομάζεται *δεύτερη Σοφιστική*, έγκαινιάσθηκε μέ τόν άττικό ρήτορα Αίσχύνη περί τό 330 π. Χ. καί συνεχίσθηκε μέχρι τόν 5^ο μ. Χ. αιώνα. Όπως παρατηρεί λίαν εύστόχως ό Παν. Χρήστου, μέ τήν επικράτηση τής αὐτοκρατορικής άπολυταρχίας καί τή δεσποτεία του Διοκλητιανού καί τών διαδόχων του, ή δημόσια ρητορεία δέν μπορούσε πλέον ως προϊόν του έλευθέρου λόγου παρά νά παρακμάσει[4]. Τό μόνο είδος πού συνέχισε νά άνθει ήταν οί πανηγυρικοί λόγοι[5], καθιερωθέν ήδη από τήν έποχή τής κλασικής άρχαιότητας καί διακρινόμενο σχηματικά σέ τρεις ύποκατηγορίες: α) στους άναφερόμενους σέ ζώντες λόγους (έγκώμιον), β) σέ τεθνεώτες (έπικήδειοι ή έπιτάφιοι λόγοι) καί γ) πρός τούς Θεούς (ύμνοι)[6]. Στή δεύτερη κατηγορία ανήκουν οί έγκωμιαστικοί λόγοι τών χριστιανών συγγραφέων καί Πατέρων τής Έκκλησίας, οί όποιοι, ιδιαίτερα από τήν έποχή τής αναγνώρισης του Χριστιανισμού ως έπίσημης θρησκείας τής ρωμαϊκής αὐτοκρατορίας, θά άναπτύξουν τό έν λόγω είδος ως μέσο προβολής του έν Χριστῷ ένάρετου βίου.

Δύο είναι οί βασικές, ποιμαντικής φύσεως, λειτουργίες τών Έγκωμίων καί γενικώτερα τών Βίων άγίων: Η *μίμηση* καί ή *μνήμη*. Ο ίδιος ό Θεάνθρωπος έδωσε τό μέτρο μιμήσεως γιά τούς έν Χριστῷ πιστούς μέ τά κάτωθι λόγια: «*υπόδειγμα γάρ δέδωκα υμῖν, ίνα καθώς έγώ έποίησα υμῖν, καί υμεῖς ποιήτε*» (Ίωάν. 13, 15). Τό δέ υπόδειγμα πού υπέδειξε ό Χριστός στους πιστούς είναι αυτό τής θυσίας. Έτσι, ένωρίτατα οί μάρτυρες θεωρήθηκαν τό πρότυπο του πραγματικού μιμητή του Χριστού, ένῶ ταυτόχρονα άναπτύχθηκε ή *θεολογία του μαρτυρίου*, ίδια κατά τή διάρκεια τών διωγμών. Έτσι, ό Ωριγένης στόν *Προτρεπτικόν λόγον εις μαρτύριον* λέγει: «*Καί νῦν δέ φανείτω, εἰ, ἄραντες έαυτῶν τόν σταυρόν, τῷ Ίησοῦ ήκολουθήσαμεν· ὅπερ γέγονεν, εἰ ζῆ έν ήμῖν ό Χριστός. Εἰ θέλομεν ήμῶν σῶσαι τήν ψυχήν, ίνα αὐτήν ἀπολάβωμεν κρείττονα ψυχῆς, μαρτυρίῳ ἀπολέσωμεν αὐτήν*»[7]. Οί μάρτυρες έθεωρεῖτο ότι παρέδρευναν στό οὐράνιο θυσιαστήριο καί είχαν διακονικό έργο γιά τή ζωσα εκκλησία[8]. Έτσι, θεωρούμενοι ως αὐθεντικοί μιμητές του σταυρωθέντος Θεανθρώπου, ένωρίτατα έτιμοῦντο τήν ήμέρα του μαρτυρίου τους από τίς τοπικές Έκκλησίες, ή δέ μνήμη τους ταυτιζόταν μεταγενέστερα μέ τήν *μίμηση αὐτῶν*. Κατά τόν άγιο Γρηγόριο Νύσσης, στόν λόγον του *Εἰς τόν άγιον Στέφανον τόν πρωτομάρτυρα*, ή μνήμη τών άγίων σημαίνει ζήλο γιά μίμηση τών άρετῶν αὐτῶν: «*ὡς ένί τούτῳ ταῖς μνεῖαις τών άγίων κοινωνεῖν αξιούμεθα, έν τῷ τάς έκείνων άρετάς μιμεῖσθαι καί ζηλοῦν*»[9]. Η προτροπή γιά ταύτιση τής μνήμης τών μαρτύρων μέ τή μίμηση του βίου τους είναι πολύ συχνή καί στους λόγους του άγίου Ίωάννη Χρυσοστόμου[10]. Είναι ιστορικά άδιαμφισβήτητο, ὅπως σημειώνει ό Βλ. Ί. Φειδᾶς, ότι «*ἀπό τόν Β΄ αἰῶνα κάθε τοπική εκκλησία έόρταζε τήν ‘γενέθλιον’ ήμέρα τών μαρτύρων, ήτοι τήν ήμέρα του θανάτου τών μαρτύρων της κατά τούς διωγμούς. Τή μαρτυρία αὐτή παρέχει ήδη τό ‘Μαρτυρολόγιο Πολυκάρπου’... Η τιμή τών μαρτύρων κατά τήν ‘γενέθλιον’ ήμέρα γενικεύτηκε τόν Γ΄ αἰῶνα*»[11].

Ταυτόχρονα μέ τή *θεολογία του Μαρτυρίου*, σέ πολλές δέ περιπτώσεις καί ένωρίτερα από αὐτήν, άναπτύχθηκαν οί *Πράξεις μαρτύρων*, ὅπως συνάγεται από τό

Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου Σμύρνης[12], ἡ σύνταξη τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται περί τό 156 μ.Χ.[13] καί ἀποδίδεται στόν Εὐάρεστο Σμύρνης. Στό *Μαρτύριο*, περιγράφεται ἡ ἱερή συνήθεια νά συνάγονται οἱ Χριστιανοί καί νά ἐορτάζουν τήν μνήμη τοῦ μάρτυρα ἤδη ἀπό τόν Β΄ αἰῶνα. Ὅπως σημειώνει ὁ ἀείμνηστος πατρολόγος Στ. Παπαδόπουλος: «Τό *Μαρτύριο τοῦ Πολυκάρπου*, πού ἴσως δέν εἶναι τό ἀρχαιότερο, ἔγινε κυριολεκτικά τό θεμέλιο τῆς μαρτυρολογίας καί ἴσχυσε πράγματι σάν πρόγραμμα στήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον ἀφορᾷ τούς μάρτυρες καί τήν τιμή τους»[14]. Συνεπῶς, τό ἐν λόγω ἔργο χρησίμευσε ὡς πρότυπο γιά μεταγενέστερες ἀγιολογίες καί μαρτυρολόγια, εἶδη πού γνώρισαν μεγάλη ἀνθηση ἰδίᾳ μετά τήν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας. Ἀξίζει πάντως νά σημειωθῇ ὅτι πολλές φορές τά *Μαρτυρολόγια* πού συνετάχθησαν μεταγενέστερα ἀπό τήν ἐποχή τῶν διωγμῶν ἀπό συγγραφεῖς πού ἀναφέρονται σέ ἀγνώστους ἢ ἀσήμους μάρτυρες δέν ἔχουν τήν ἴδια ἱστορική ἀξιοπιστία. Κι αὐτό γιατί σ' αὐτήν τήν περίπτωση ὁ ἀγιογράφος ἀκολουθεῖ συνήθως ἕνα συγκεκριμένο σχῆμα ἀφήγησης (ὁ μάρτυρας, ὁ αὐτοκράτορας, ὁ διοικητής, οἱ βασανιστές καί οἱ δῆμιοι, καθῶς καί πληροφορίες γιά τούς αὐτόπτες μάρτυρες πιστούς). Ἡ ἀφήγηση πολλές φορές διανθίζεται μέ ἐπουσιώδεις σκηνές ἀντλημένες ἀπό τήν μυθολογία ἀνατολικῶν λαῶν τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. πάλι μέ δράκοντα ἢ θαυματουργική ἐπιβολή σέ θηρία, ὑπεράνθρωπη ἀντοχή σέ φρικτά βασανιστήρια κ.ἄ. μέ σκοπό νά κάνουν ἀκόμη πιό θαυμαστούς τούς βίους τῶν μαρτύρων καί τῶν πρώτων ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας.

Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι οἱ *Βίοι μαρτύρων* ἦταν ἰδιαίτερα διαδεδομένοι ἀπό τό β΄ ἡμισυ τοῦ Β΄ αἰῶνος μέχρι τό α΄ ἡμισυ τοῦ Δ΄ αἰῶνα, καθ' ὅλη δηλαδή τήν περίοδο τῶν ἀπηνῶν διωγμῶν πού γνώρισε ἡ Ἐκκλησία ἀπό τούς ρωμαίους αὐτοκράτορες. Κατά τή γνώμη μας, οἱ βίοι τῶν μαρτύρων συνεγράφησαν ὄχι μόνο γιά νά λειτουργήσουν ὡς πρότυπα τῆς στάσεως πού ἔπρεπε νά τηρήσουν οἱ πιστοί κατά τή διάρκεια τῶν φοβερῶν αὐτῶν δοκιμασιῶν, ἀλλά ταυτόχρονα ἀποτελοῦσαν καί μία ἔμμεση ἀπάντηση στό μεγάλο ἐκκλησιολογικό πρόβλημα πού ἔθεσαν οἱ *πεπτωκότες* (*Lapsi*). Κατά τόν Β΄ αἰῶνα καί τίς ἀρχές τοῦ Γ΄ αἰῶνα, οἱ ἀποστάτες πρῶην Χριστιανοί πού θυσίαζαν στά εἰδῶλα, ἀκόμη καί ἂν μετανοοῦσαν ἐκ τῶν ὑστέρων, δέν γίνονταν δεκτοί στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καί δέν μπορούσαν νά συμμετάσχουν στή θεία Εὐχαριστία, καθῶς ἡ εἰδωλολατρεία θεωρεῖτο ἕνα ἀπό τά τρία παραπτώματα πού ἐπέφερε ἐκδίωξη ἀπό τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Εἰδικότερα, ἀπό τόν διωγμό τοῦ Δεκίου (250-251) καί τό διάταγμα πού ἐπέβαλε τίς θυσίες καί τό δημιουργηθέν Νοβατιανό σχίσμα (251) ἕως τόν διωγμό τοῦ Διοκλητιανοῦ (303) καί τό προκληθέν σχίσμα τοῦ Δόνατου (311), ἡ μαστιζομένη Ἐκκλησία προέβαλλε τό πρότυπο τοῦ μάρτυρα. Γι' αὐτόν τόν λόγο, στήν περίοδο τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, λόγω τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν στή διωκόμενη Ἐκκλησία διαδόθηκαν οἱ *Πράξεις τῶν Μαρτύρων* (πρακτικά δικῶν μαρτύρων- *Acta, Gesta*)[15], Τά *Πάθη* ἢ *Μαρτύρια*, ὅπως κατεγράφησαν ἀπό αὐτόπτες ἢ αὐτήκοους μάρτυρες (*Passiones*)[16] καί τά πρῶτα *Μαρτυρολόγια* τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ. Πρέπει πάντως νά τονίσουμε, ὅπως εἴπαμε καί ἀνωτέρω, ὅτι ὅσο λιγότερο εἶναι τό χρονολογικό χάσμα πού χωρίζει τόν ἀγιολόγο ἀπό τό μαρτύριο, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἱστορική του ἀξιοπιστία.

Μεγάλη ἀνθηση παρουσίασαν οἱ βίοι ἁγίων ἰδιαίτερα κατά τόν 4^ο αἰῶνα, οἱ δέ

Πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν μέ αὐτό τό εἶδος ἦταν φυσικό νά ἐπηρεάσουν ὅλους τούς μεταγενέστερους ἀγιογράφους, ὡς ἐκκλησιαστικές καί θεολογικές αὐθεντίες τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ὁ Μ. Ἀθανάσιος θεωρήθηκε ὁ πρῶτος πού συνέγραψε περί τό 357 καί καθιέρωσε τό φιλολογικό εἶδος τοῦ Βίου ἀγίων μέ τό ἔργο του *Βίος καί πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου* [17]. Κατ' οὐσίαν ἐπρόκειτο γιά ἔργο-ἀπάντηση στήν ἐπιθυμία (ἐπίταγμα) κάποιων μοναχῶν τῆς Δύσεως νά μάθουν περισσότερα γιά τόν βίο τοῦ ἀγίου αὐτοῦ ἀναχωρητῆ, συνεπῶς ὁ Βίος εἶχε τόν χαρακτήρα ἑνός ἔργου πού ἀποσκοποῦσε στήν προβολή τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, τόν ὁποῖο διῆγε ὁ ἅγιος Ἀντώνιος. Ταυτόχρονα, τό ἐν λόγω ἔργο πρέπει νά θεωρηθῇ ὡς εἰσαγωγή στόν ἀσκητισμό καί στόν κόσμο τῆς ἐρήμου, ἀπευθυνόμενο σέ δύο διαφορετικά ἀκροατήρια, τόσο πρός τούς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Συρίας, ὅσο καί πρός τούς πιστοὺς τῶν ἀστικῶν κέντρων πού βίωναν τούς ἔντονους ρυθμούς τῶν πόλεων τῆς ἐποχῆς καί αἰσθάνονταν ἔλξη ἀπό τό νεοεμφανισθέντα μοναχισμό τῆς ἐρήμου [18]. Μολονότι ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἶχε συναντήση πολλάκις τόν ἅγιο ἀναχωρητή, φρόντισε νά ἀντλήση περισσότερες λεπτομέρειες γιά τόν βίο του ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς περιοχῆς ὅπου ἔδρασε, τόν Σεραπίωνα Θμούεως. Ὁ συνδυασμός τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας μέ τίς μαρτυρίες καί ἄλλων πού εἶχαν συναναστραφῇ μέ τόν ἅγιο ἔδωσε ἀκόμη μεγαλύτερη ἀξιοπιστία στό ἔργο, μέ ἀποτέλεσμα ἤδη τό 380 νά ἔχει διαδοθεῖ σέ ὅλον τόν τότε γνωστό κόσμο [19] καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος νά τό ἀποκαλεῖ «*νομοθεσίαν ἐν πλάσματι διηγήσεως*» [20]. Βέβαια, θά πρέπει νά σημειωθῇ ὅτι σχεδόν εἴκοσι χρόνια μετά ἀπό τόν θάνατο τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ ἀγίου Παχωμίου, ἦτοι τό 346, εἶχε κυκλοφορήσει ὁ Βίος του [21], ὁ ὁποῖος παρά τήν μεγάλη ἀνταπόκριση καί τήν μετάφρασή του σέ διάφορες γλῶσσες, δέν ἔφθασε ποτέ τήν τεράστια ἐπίδραση τοῦ Βίου τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, τόσο λόγω τῆς θεολογικῆς αὐθεντίας τοῦ συντάξαντος αὐτόν Μεγάλου Ἀθανασίου, ὅσο καί τοῦ ἴδιου τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ὡς ὑπόδειγμα ὁλοκληρωτικῆς ἀφιερώσεως στόν Θεό. Ἡ σημαντικότερη ἐπίδραση πού ἄσκησε ὁ Βίος τοῦ ἀγίου Ἀντωνίου καταφαίνεται, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό τίς ἐπιδράσεις πού ἄσκησε σέ ὅλα τά μεταγενέστερα κείμενα ἱστοριῶν μοναχῶν.

Οἱ Καππαδόκες πατέρες εἶναι αὐτοί πού θά δώσουν μία νέα ὥθηση στοὺς ἐγκωμιαστικούς λόγους, καθὼς, χάρις στή σπάνια θύραθεν παιδεία τους ἀποδεικνύονται ἐξοικειωμένοι ὅσο κανεῖς μέ αὐτό τό εἶδος λόγου, κληρονομιά ὅπως εἶδαμε τῶν ἀττικῶν ρητόρων. Ἔτσι, συνέγραψαν δεκαεπτὰ ἐγκωμιαστικούς λόγους (τέσσαρες ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, πέντε ὁ Μ. Βασίλειος καί ὁκτώ ὁ Γρηγόριος Νύσσης). Μεγάλος ἀριθμός τῶν λόγων τους ἀναφέρονται σέ μάρτυρες πού ἐτελειώθησαν στήν Καππαδοκία, π.χ. ὁ Μ. Βασίλειος στοὺς Γόρδιο [22], Μάμαντα [23], Ἰουλίττα [24], Βαρλαάμ [25], ὁ Γρηγόριος Νύσσης στόν μάρτυρα Θεόδωρο [26], ἀλλά καί τόν Στέφανο τόν πρωτομάρτυρα [27] καί τόν Ἐφραίμ τόν Σύρο [28] πού δέν εἶχαν σχέση μέ τήν τοπική ἐκκλησία. Προφανῶς πρόκειται γιά λόγους πού ἐκφωνήθηκαν κατὰ τήν ἡμέρα μνήμης τους.

Στήν πλειονότητα ὅμως τῶν λόγων τους ἐγκωμιάζουν τόν ὁσιακό ἐν Χριστῷ βίο προσώπων προερχομένων εἴτε ἀπό τόν στενὸ οἰκογενειακό εἴτε ἀπό τόν εὐρύτερο κοινωνικό τους κύκλο. Αὐτά τά πρόσωπα δέν εἶναι πλέον μάρτυρες, οὔτε μεγάλοι ἀναχωρητές ἢ ἀσκητές. Πρόκειται γιά σημαίνοντα πρόσωπα τῆς κοινωνίας, τά

όποια, ἐνῶ μποροῦσαν νά διάγουν ἕναν ἄνετο βίο, προτίμησαν νά ἀκολουθήσουν τόν ἐνάρετο χριστιανικό βίο καί νά ἐνσαρκώσουν τό πρότυπο τῆς θυσιαστικῆς ἀφιέρωσης στόν Θεάνθρωπο. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ἀδελφός τοῦ Μ. Βασιλείου, συνέγραψε ἐγκωμιαστικούς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ εἵδους καί γιά τούς μεταγενέστερους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Κάτοχος τῆς θύραθεν παιδείας καί ἔχοντας ἐμπλακεῖ λιγότερο ἐνεργά ἀπό τόν ἀδελφό του στόν ἐκκλησιαστικό βίο, ἀφιερώνεται στή συγγραφή, μεταξύ ἄλλων καί τῶν ἐμβληματικῶν γιά τό εἶδος τους ἔργων *Εἰς τόν Βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ*^[29] καί τό *Εἰς τόν Βίον τῆς ὁσίας Μακρίνης ἀδελφῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου*^[30]. Τό τελευταῖο του ἔργο τό συνέγραψε γιά τόν μοναχό Ὀλυμπιόδωρο, μέ τόν ὁποῖο ταξίδεψε γιά νά συμμετάσχη στή Σύνοδο τῆς Ἀντιοχείας. Τοῦ ἀφηγήθηκε τήν ἱστορία τῆς ἀδελφῆς του, ὑποσχόμενος νά τοῦ τήν ἀποστείλῃ γραπτῶς ἀργότερα, ὅπερ καί ἔγινε, προβάλλοντας ἔτσι τόν κατά Χριστό βίο τῆς οἰκογένειάς του ἐν γένει. Στό ἴδιο πλαίσιο, ἐντάσσεται καί τό ἔργο τοῦ *Βίος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ*, καθώς κι ἐκεῖνος καταγόταν ἀπό τήν ἰδιαίτερη πατρίδα τῆς οἰκογένειας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἥτοι τήν Καππαδοκία, ἐνῶ ἡ γιαιγία του, Μακρίνα ἡ πρεσβυτέρα, γνώριζε προσωπικά τόν ἅγιο καί ὑπῆρξε ἡ κύρια πηγή τοῦ ἐν λόγω βίου. Ἡ σύνδεση ἐνός ἁγίου μέ τήν οἰκογένεια τοῦ συγγράφοντος τόν βίο αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἕνα κοινό χαρακτηριστικό τοῦ εἵδους γενικώτερα. Αὐτό ἰσχύει καί στήν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου, ὁ ὁποῖος μεταξύ τῶν Λόγων του ἔχει συγγράψῃ καί ἕξι ἐπικήδειους λόγους, ἀπό τούς ὁποῖους οἱ τρεῖς συνετάχθησαν μεταξύ 369 καί 374 καί εἶναι ἀφιερωμένοι σέ ἄτομα τῆς οἰκογενείας του: τόν πατέρα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου^[31], τόν ἀδελφό του Καισάριο^[32] καί τήν ἀδελφή του Γοργονία^[33], ἐνῶ ἕνας λόγος (Λόγος ΜΓ΄) εἶναι ἀφιερωμένος στόν ἀδελφικό του φίλο Μ. Βασίλειο^[34]. Στούς ἐπικήδειους αὐτούς λόγους ὁ ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος παραθέτει πολλά στοιχεῖα τοῦ βίου τους, καθώς ἔζησε μαζί τους γιά μεγάλο χρονικό διάστημα, ἰδιαίτερα δέ μέ τόν ἐν Χριστῷ ἀδελφό του Μ. Βασίλειο.

Περί τό 420 ὁ Παλλάδιος, ἐπίσκοπος Ἐλενουπόλεως, θά ἐπαναφέρει τό πρότυπο τοῦ ἀσκητῆ-μοναχοῦ συγγράφοντας τήν *Λαυσαϊκή ἱστορία*^[35], ἔργο στό ὁποῖο περιγράφει ἱστορίες διαφόρων μορφῶν τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Παλαιστίνης, ὅπως τίς κατέγραψε ὁ ἴδιος σέ ταξίδι του στίς πύ πάνω περιοχές. Τό ἔργο συνέγραψε καί ἀφιέρωσε ὁ Παλλάδιος στόν Λαῦσο, ἀρχιθαλαμηπόλο τοῦ Θεοδοσίου Β΄, ὁ ὁποῖος ἤθελε μία συλλογή βίων ἀσκητῶν μέ «οἰκουμενικό» χαρακτήρα, πού νά μπορεῖ δηλαδή νά ἀναγνωσθῇ ἀπ' ἄκρη εἰς ἄκρη στήν αὐτοκρατορία^[36]. Πρόκειται γιά βιογραφίες μοναχῶν πού γνώρισε ὁ ἴδιος ὁ Παλλάδιος ἢ ἀπό μαρτυρίες πού ἄντλησε ἀπό ἄλλους μοναχοὺς. Κατά τόν Δημ. Τσάμη πρόκειται γιά ἔργο «στό ὁποῖο διαφαίνεται ἡ ἐπίδραση τοῦ Εὐάγριου, τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀντωνίου καί σχετικῶν ἐλληνιστικῶν κειμένων καί διακρίνεται γιά τήν εἰλικρίνεια τῶν ἀφηγήσεών του. Ἔτσι δέν διστάζει νά ἀναφέρει ἀδυναμίες καί ἀποστασίες μοναχῶν, καθώς καί τά πάθη τους...Τό Λαυσαϊκό περιέχει μόνο γεγονότα καί ἱστορίες καί ὄχι θεωρία τοῦ μοναχικοῦ βίου»^[37]. Ἡ τελευταία μάλιστα μορφή ἀσκητῆ πού παρουσιάζει στό κεφάλαιο 70 νά πολεμᾷ ἐναντίον τῶν δαιμόνων καί τῶν πειρασμῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Παλλάδιος^[38]. Ἡ ἀμεσότητα τῆς ἀφήγησης τῆς *Λαυσαϊκῆς ἱστορίας*, ἀνέδειξε τό ἔργο σέ ἕνα ἀπό τά πύ διαδεδομένα ἀναγνώσματα καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἐνῶ

ὁ ἴδιος ὁ Παλλάδιος θεωρήθηκε ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὸ ἐν λόγῳ εἶδος ἀπὸ ὅλους τοὺς μεταγενέστερους συγγραφεῖς ἀγιολογιῶν.

Ὁ Θεοδώρητος Κύρου (393-460) συνέγραψε ἐπίσης μία συλλογὴ σύντομων βιογραφιῶν τοῦ συριακοῦ ἀσκητισμοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλο *Φιλόθεος Ἱστορία (Historia religiosa)* ἢ *Ἀσκητικὴ πολιτεία* [39]. Ὅρισμένες ἱστορίες ἀσκητῶν συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ Θεοδώρητου Κύρου. Πράγματι, στὰ πρῶτα εἴκοσι κεφάλαια τῆς πραγματείας περιέχονται οἱ βίοι ἀσκητῶν πού εἶχαν σχέση μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὸν ἴδιο. Ἔτσι, ἀποδίδει τὴν ἴδια τὴν γέννησή του στὸν ἅγιο Μακεδόنيο, ὁ ὁποῖος εὐλόγησε τὴν μητέρα του, πού προσπαθοῦσε ἐπὶ ματαίῳ γιὰ χρόνια νὰ ἀποκτήσει παιδί, γιὰ νὰ συλλάβει ἐν τέλει τὸν συγγραφέα, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου σημαίνει δῶρο Θεοῦ [40]. Ἡ μητέρα του συνήθιζε νὰ ἐπισκέφτεται ἐρημίτες τῆς περιοχῆς μὲ τὴ συντροφιά τοῦ Θεοδώρητου. Ὁ συγγραφέας θυμᾶται νὰ κάθεται στὰ γόνατα τοῦ ἁγίου Πέτρου Γαλατείας, ὁ ὁποῖος τὸν τάιζε μὲ σταφύλια (κεφ. 9): «Πολλάκις δέ μέ τοῖς γόνασιν ἐπικαθίσας, σταφυλῇ μέ καί ἄρτω διέθρεψε. Πείραν γάρ αὐτοῦ τῆς πνευματικῆς χάριτος ἡ μήτηρ δεξαμένη, ἅπαξ μέ τῆς ἐβδομάδος ἐκάστης τρυγᾶν ἐκείνην τὴν εὐλογίαν ἐκέλευε» [41]. Ἄλλοῦ ἀναφέρεται στήν χρήση τῆς θαυματουργῆς του ζώνης μὲ τὴν ὁποία γιάτρευε ἀσθένειες [42], ἢ πάλι παρουσιάζει τὸν ἅγιο Συμεὼν Στυλίτη νὰ τὸν σώζῃ τὴν τελευταία στιγμή ἀπὸ ἓνα ἀνεξέλεγκτο πλῆθος πού προσπαθοῦσε νὰ πλησιάσει τὸν ἅγιο [43].

Στὴν περίπτωση τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτη (†559), στὸν ὁποῖο ἀποδίδονται ἐπτὰ βίοι ἁγίων τῆς Παλαιστίνης [44], ἔχουμε συνδυασμὸ συλλογῆς ἀποσπασματικῶν βιογραφιῶν, ἢ ἀκόμη καὶ ἐκτενῶν βίων στήν περίπτωση τῶν ἁγίων Εὐθυμίου, Σάββα καὶ Ἰωάννη Ἡσυχαστῆ. Ὁ συγγραφεὺς συνεδέθη προσωπικά καὶ μὲ τοὺς τρεῖς ἁγίους. Ὁ ἅγιος Σάββας γνώριζε τὴν οἰκογένεια τοῦ Κυρίλλου, διό καὶ ὅταν ἐπεσκέφθη τὴν Σκυθόπολη εὐλόγησε τὸν Κύριλλο πού ἦταν ἀκόμη παιδί καὶ τὸν ἐπέλεξε γιὰ μέλλοντα μαθητὴ του, κίνηση πού σημάδεψε τὴ ζωὴ τοῦ συγγραφέα: «Ἐμέ δέ παῖδα ὄντα καὶ μετὰ τοῦ πατρός εὐρεθέντα καὶ τοῖς τοῦ θείου πρεσβύτου, ποσὶν προσπεσόντα, εὐλόγησας ὁ ἅγιος γέρων καὶ ἀναστήσας καὶ περιπτυσσάμενος τῷ μέν ἐμῷ πατρί ἔφη: Οὗτος ὁ παῖς ἀπὸ τοῦ νῦν ἐμός μαθητὴς ἐστὶ καὶ τῶν τῆς ἐρήμου πατέρων υἱός. Εἶπε δέ καὶ τῷ μητροπολίτῃ (Θεοδόσιος): Κύριε ὁ μέγας, τοῦτον ἐγὼ σοὶ παρατήθιμι τὸν παῖδα· πρόσεχε αὐτῷ. Ὅτι χρήζω αὐτοῦ» [45]. Ὅταν ἀποφάσισε σέ νεαρή ἡλικία νὰ μονάσει στήν Ἱερουσαλήμ, ἡ μητέρα του τοῦ συνέστησε νὰ ὑπακούει στὸν Ἰωάννη Ἡσυχαστῆ. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τίς προτροπές τῆς κατευθύνθηκε πρὸς τίς μονές πού βρίσκονταν κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἰορδάνη, ὁπότε καὶ ἀσθένησε βαριά. Τότε, τοῦ παρουσιάσθηκε στὸν ὕπνο του ὁ ἅγιος Ἰωάννης Ἡσυχαστῆς καὶ τὸν προέτρεψε νὰ καταφύγει στήν μονὴ τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου, ὅπερ καὶ ἔπραξε: «...φαίνεται μοι καθ' ὕπνου ὁ πεφωτισμένος οὗτος γέρων οὕτω μοι λέγων. Παρακούσας μοι τῆς ἐντολῆς ἱκανῶς ἐπαιδεύθης· ἀλλὰ νῦν ἀναστάς εἰσέλθε εἰς τὴν Ἱερὴν καὶ εὐρίσκεις Γερόντιόν τινα μοναχόν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τῆς μονῆς τοῦ ἀββᾶ Εὐθυμίου. Ἀκολούθησον αὐτῷ εἰς τὴν μονήν καὶ σώζῃ» [46]. Ἀργότερα, ὁ Κύριλλος ἐγκαταστάθηκε στήν Νέα Λαύρα πού εἶχε ἰδρύσει ὁ ἅγιος Σάββας καὶ συνέταξε τοὺς βίους τῶν ἁγίων. Οἱ προσωπικὲς του λοιπὸν ἐμπειρίες περιελήφθησαν στοὺς βίους τῶν ἐν λόγῳ ἁγίων. Ἔτσι, στὸν Βίο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ὁ Κύριλλος ἀναφέρει ὅτι στήν μονή τοῦ ἁγίου ὅπου μόνασε τὴν πρώτη περίοδο εἶχε γίνῃ ὁ ἴδιος μάρτυς τῶν θαυμάτων πού ἐπιτελέσθηκαν μετὰ

τόν θάνατο τοῦ ἁγίου: «Ταῦτα ὀλίγα ἐκ πολλῶν ἀναλεξάμενος ἀνεγγραφάμην, ἅπερ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἑώρακα, συνάψας αὐτά τοῖς ἐξ ἀκοῆς ἀναγραφεῖσι περί τῆς ἐν σαρκί πολιτείας τοῦ πατρός ἡμῶν πρός τό γινῶναι τοὺς τε ἐντυγχάνοντας καί τήν ὁσιότητα τήν σήν τήν τῆς παρεδρευούσης τῇ Εὐθυμίου θήκη θείας χάριτος δύναμιν καί ἀναλογίσασθαι ὅτιπερ μαρτυρεῖ τῇ λαμπρότητι τῆς ἐκείνου ἐν σαρκί πολιτείας τά μετὰ τήν αὐτοῦ κοίμησιν ἐνεργούμενα θαύματα»^[47]. Στόν Βίο τοῦ ἁγίου Σάββα ἀναφέρεται μέ δέος στήν ἐπιλογή του ἀπό τόν ἅγιο, ὅταν ἦταν ἀκόμη μικρό παιδί νά τόν κάνει μαθητή του. Παρόμοια, στόν Βίο τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται ἐκτενῶς στό ὄνειρο πού εἶδε τόν ἅγιο καί καθ' ὑπόδειξή του μπόρεσε νά ἰαθεῖ, συγκαταλέγοντας ἔτσι τήν περίπτωση μεταξύ τῶν ἄλλων θαυμάτων τοῦ ἁγίου. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης μέ τή συγγραφή τοῦ ἐν λόγω ἔργου ἀποσκοπεῖ στή διάδοσή του στό ποίμνιο, γι' αὐτό καί δίδει κάποιες «ὁδηγίες» στοὺς ἀναγνῶστες του γιά τό πῶς πρέπει νά τό χρησιμοποιοῦν εἴτε κατὰ τή δημόσια εἴτε κατὰ τήν κατ' ἰδίαν ἀνάγνωσή του: «Δίκαιον γάρ ἐστίν ὡς ἀληθῶς τά παραδραμόντα τῷ χρόνῳ καί μή πολλοῖς ἐγνωσμένα ἀναζωγραφεῖν τῷ λόγῳ καί μή συγχωρεῖν ταῦτα λήθης βυθοῖς ἀμαυροῦσθαι, ἀλλά κοινόν ὄφελος καί εἰκόνα καί τύπον προτιθέναι τοῖς μετέπειτα βουλομένοις τῆς ἐαυτῶν προνοεῖσθαι σωτηρίας»^[48]. Ὁ Κύριλλος δέν εἶναι ἓνας ἀπλός ἁγιογράφος, καθώς παραθέτει πολλά ἱστορικά στοιχεῖα σχετικά μέ τόν μοναχισμό τῆς Παλαιστίνης, σέ βαθμό πού ὁρισμένοι ἐρευνητές νά τόν θεωροῦν ἱστοριογράφο καί ἁγιογράφο ταυτόχρονα^[49]. Ἡ γλῶσσα τοῦ Κυρίλλου εἶναι ἐπιτηδευμένη, τό ὕφος καί ἡ ποιητική του περιγραφή ὁμοιάζουν μέ τοῦ Πλουτάρχου^[50], ἐνῶ τό περιεχόμενο ἔχει ἱστορική ἀξία, καθώς παρέχει ἀξιόπιστες πληροφορίες καί χρήσιμα χρονολογικά στοιχεῖα^[51]. Ἡ γραφή τοῦ Κυρίλλου ἀποδεικνύει τό ὑψηλό ἐπίπεδο τῆς μοναστικῆς παιδείας στήν Παλαιστίνη καί παρέχει πληροφορίες περί τῶν μοναστικῶν βιβλιοθηκῶν. Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Σάββα θεωρεῖται δικαίως ἀπό τοὺς ἱστορικούς σπουδαία πηγή γιά τόν μοναχισμό τῆς Παλαιστίνης^[52].

Ὁ 7^{ος} αἰῶνας σημαδεύτηκε ἀπό τό ἔργο τοῦ Ἰωάννη Μόσχου Λειμῶν^[53]. Ὁ Ἰωάννης Μόσχος (†619/634), ὁ ὁποῖος λόγω τῆς ἐγκράτειάς του ὀνομάσθηκε καί Εὐκρατάς, μετὰ τό πέρας τῶν σπουδῶν του ἐγένετο μοναχός στή μονή τοῦ Θεοδοσίου στήν κοιλάδα τῶν Κέδρων καί ἀργότερα μόνασε στή μονή τοῦ ἁγίου Σάββα στήν Ἱερουσαλήμ. Μαζί μέ τόν μετέπειτα πατριάρχη Ἱεροσολύμων Σωφρόνιο τόν Σοφιστή, ἐπισκέφθηκε διάφορα μοναστικά κέντρα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, γνωρίζοντας ἔτσι ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τοῦ μοναχισμοῦ. Ἐξαιτίας τοῦ κινδύνου τῶν Περσῶν κατέφυγε μαζί μέ τόν Σωφρόνιο ἀρχικά στήν Ἀντιόχεια καί ἀπό τό 608 στήν Αἴγυπτο. Οἱ ἱστορίες τῶν μοναχῶν δέν ἔχουν χρονολογική σειρά, ἴσως λόγω τῆς παρέλευσης ἀρκετῶν χρόνων γιά τήν καταγραφή τους. Ὁ Λειμῶν ὑπῆρξε ἰδιαίτερα δημοφιλές ἔργο, ὅπως μπορούμε νά συμπεράνουμε ἀπό τήν μετάφρασή του στά ἀρμενικά, ἀραβικά, γεωργιανά, αἰθιοπικά καί παλαιοσλαβικά καί φυσικά στά λατινικά ὑπό τόν τίτλο *Pratum spirituale*^[54]. Λόγω τῆς αὐξημένης δημοτικότητάς του, τό ἔργο γνώρισε πολλές διασκευές, στίς ὁποῖες ὀφείλονται καί οἱ σημερινές σωζόμενες παραλλαγές του. Ἔτσι, μολονότι τό ἔργο συνήθως ἐκτείνεται σέ 219 κεφάλαια, ὁ Μ. Φώτιος εἶχε στήν κατοχή του χειρόγραφο μέ 302 καί 342 κεφάλαια. Ἀξίζει νά σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός καί ἡ Ζ΄ Οἰκουμενική Σύνοδος (787) ἀπέδωσαν τή συγγραφή τοῦ ἔργου στόν Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἀπό τόν πατριάρχη Φώτιο ἀποδόθηκε στόν Ἰωάννη

Μόσχο (Μυριόβιβλιος, 199).

Ο Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων (†638), ὁ ὁποῖος κατὰ τή νεαρή του ἡλικία ἐκάρη μοναχός στούς Ἀγίους Τόπους, στή μονή τοῦ ἁββᾶ Θεοδοσίου, συνδέθηκε πνευματικά μέ τόν Ἰωάννη Μόσχο, βοηθώντας τον στή συγγραφή τοῦ *Λειμῶνος*. Ὑπῆρξε ὁ συγγραφέας τοῦ *Βίου τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων Κύρου καί Ἰωάννη*^[55] σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιά τήν θαυματουργική ἴαση μιᾶς ἀνιάτης ἀσθένειας τῶν ὀφθαλμῶν ἀπό τήν ὁποία εἶχε προσβληθεῖ, μετά ἀπό ἐπίσκεψη στόν ὁμώνυμο ναό τοῦ Ἀμπουκίρ^[56].

Ἀπό αὐτήν τήν σύντομη ἀναδρομή πού ἐπιχειρήσαμε νά κάνουμε στά σημαντικότερα συγγράμματα τῶν πρώτων ἐπτά αἰώνων, παρατηροῦμε μία ἐξέλιξη στή θεματολογία καί στό ἀντικείμενο τῶν ἐγκωμιαστικῶν λόγων. Πράγματι, ἀπό τόν Β΄ αἰῶνα, ἤτοι καθ' ὅλη τήν ἐποχή τῶν διωγμῶν καί μέχρι τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (313) οἱ ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς προβάλλουν τό πρότυπο τῶν *μαρτύρων*, ἀναπτύσσοντας ταυτόχρονα τή θεολογία τοῦ μαρτυρίου, τό ὁποῖο ἐθεωρεῖτο ἐθελούσια μίμηση τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ καί, στήν πρώτη Ἐκκλησία, βάπτισμα ἀνώτερο τοῦ δι' ὕδατος Βαπτίσματος^[57]. Κατά τή διάρκεια τῶν διωγμῶν, ὅσοι ὁμολόγησαν τόν Χριστό κατὰ τήν προτροπή Αὐτοῦ^[58], ἀλλά γιά κάποιον λόγο δέν μαρτύρησαν, ὀνομάζονταν ὁμολογητές καί ἡ πρώτη Ἐκκλησία τούς τιμοῦσε, καθώς τούς ἀναγνώριζε τό δικαίωμα νά λύσουν ἐκκλησιαστικά ἐπιτίμια χωρίς αὐτό νά προϋποθέτει τήν προηγούμενη ἔγκριση ἐπισκόπων^[59].

Μετά τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων πού σήμανε τό τέλος τῆς μακρᾶς περιόδου διωγμῶν πού γνώρισε ἡ Ἐκκλησία ἐπικράτησε ἡ ἄποψη ὅτι ἡ *ἐνάρετη ἐν Χριστῷ ζωὴ εἶναι ἰσάξια μέ τόν μαρτυρικό θάνατο*. Ἔτσι, ὅπως πολύ εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Παν. Τσάμης «τό *‘μαρτύριον συνειδήσεως’* ἐξομοιώθηκε μέ τό *‘μαρτύριον τοῦ αἵματος’*^[60]. Αὐτή ἡ ἐξομοίωση μαρτυρίου συνειδήσεως καί μαρτυρίου αἵματος υἱοθετήθηκε καί ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος στό ἐγκώμιόν του εἰς τόν ἅγιον Εὐστάθιο λέγει: «...ὅτι *Μάρτυρα οὐχί θάνατος ποιεῖ μόνον, ἀλλά καί ἡ πρόθεσις*»^[61]. Παρόμοια, καί ὁ Μ. Βασίλειος προτρέπει τούς πιστούς: «*Γίνεσθε μάρτυρες τῇ βουλήσει ἄνευ διωγμῶν, ἄνευ μαστίγων καί ἔξετε τήν αὐτήν ἀξίαν οἷαν καί οἱ μάρτυρες*»^[62]. Οἱ περισσότεροι ὅσοι πού διῆγαν παρθενικό καί ἀσκητικό βίο προέρχονταν κυρίως ἀπό τίς τάξεις τῶν μοναχῶν καί τῶν ἀσκητῶν, ἕνα σημαντικό ὅμως μέρος τους προερχόνταν τόσο ἀπό τίς τάξεις τοῦ κλήρου, ὅσο καί τῶν ἀπλῶν πιστῶν. Σ' αὐτήν τήν κατηγορία ἀνήκουν ἐπιφανεῖς ἱεράρχες καί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πού ὀρθωσαν τό ἀνάστημα τους γιά νά ὁμολογήσουν τήν ὀρθή πίστη καί νά προσφέρουν πολύπτυχο ποιμαντικό ἔργο, καθώς καί ὅσοι πού ἦταν ἐπιφανεῖς πολῖτες καί διῆγαν κατὰ Χριστόν βίον.

Ταυτόχρονα, ἀπό τά μέσα τοῦ 4^{ου} αἰῶνα, τήν ἐποχή δηλ. τῆς πρώτης ἀνθισσης τοῦ μοναχισμοῦ μέχρι καί τό τέλος τοῦ 6^{ου} αἰῶνα, συντάσσεται ἕνας σημαντικός ἀριθμός νηπτικοασκητικῶν κειμένων πού προέβαλλε τό πρότυπο τοῦ μοναχοῦ-ἀναχωρητῆ, ὁ ὁποῖος κατ' ἀντιπαβολή πολλές φορές ἀπό τούς κατά κόσμον σοφούς, πολεμᾷ καθημερινά τούς πειρασμούς σφυρηλατώντας ἔτσι τήν κατὰ Χριστόν συνειδήσή του καί δίδοντας ταυτόχρονα μαρτυρία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἡ μετάβαση ἀπό τόν *Μάρτυρα*, στόν *Ἀσκητή* καί στόν *Ὅσιο*, τουλάχιστον

γιά τις γενιές τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καί Πατέρων πού ἔγραψαν μέ διαφορά μέχρι δύο γενιές ἀπό τούς ἐγκωμιαζόμενους- γνωρίζοντάς τους εἴτε προσωπικά εἴτε ἔχοντας ἀντλήσει πληροφορίες ἀπό πρόσωπα πού τούς εἶχαν γνωρίσει- ὀφείλεται στά ἱστορικά πλαίσια τῆς ἐποχῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων. Ἡ ἀνθιση τοῦ μοναχισμοῦ στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τόν 4^ο μέχρι καί τόν 7^ο αἰῶνα ἔκανε ἀκόμη πιό μεγάλη τή δίψα τῶν πιστῶν γιά τούς βίους μοναχῶν, ὅπως λίγους αἰῶνες πρίν γιά τούς Μάρτυρες, προβάλλοντας ὅμως πάντοτε τό ἴδιο πρότυπο τοῦ χριστιανικοῦ βίου, τόν Θεάνθρωπο καί τήν θυσία Του γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

[1] Νικ. Σκουτεροπουλος, *Ἡ ἀρχαία Σοφιστική: τά σωζόμενα ἀποσπάσματα*, Ἀθήνα 2006³.

[2] Φαῖδρος, 261a, 271 b.

[3] Ρητορική, I, 1355a.

[4] Πατρολογία I, σελ. 142.

[5] H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1991, σελ. 128 κέξ.

[6] Αλεξανδρος Μαλιν, *Οἱ Ἐπιτάφιοι Λόγοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν σχέσει πρὸς τήν ἐθνικήν ρητορείαν*, Ἀθήναι 1929, σελ. 21.

[7] Προτρεπτικός λόγος εἰς μαρτύριον, PG 11, 580 B.

[8] «Αἱ ψυχαί τῶν πεπελεκισμένων ἔνεκεν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰησοῦ, μή μάτην τῷ ἐν οὐρανοῖς θυσιαστηρίῳ παρεδρεύουσai, διακονοῦσι τοῖς εὐχομένοις ἄφεσιν ἁμαρτημάτων». Ἐνθ' ἂν. PG 11, 601 A-B.

[9] PG 46, 736A.

[10] Βλ. ἐπί παραδείγματι τόν Λόγον εἰς Μάρτυρας, PG 52,663: «Τιμή γάρ μάρτυρος, μίμησις μάρτυρος». Πρβλ. Εἰς τόν μάρτυρα Λουκιανόν, PG 50, 522.

[11] Βλ.Ι. Φειδα, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία Α'*, σελ. 272-273.

[12] Περί μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, PG 5, 1027- 1046.

[13] βλ. Στ. Παπαδόπουλου, *Πατρολογία Α'*, σελ. 223.

[14] βλ. ἔνθ' ἂν.

[15] Σ' αὐτά συγκαταλέγονται Οἱ Πράξεις τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου καί τῶν σὺν αὐτῷ, οἱ Πράξεις Μαρτύρων Ἀφρικῆς καί οἱ Ἀνθυπατικές Πράξεις τοῦ Κυπριανοῦ.

[16] Σ' αὐτήν τήν κατηγορία ἀνήκουν τό *Μαρτύριον Πολυκάρπου* (152), *Ἐπιστολή τῶν Ἐκκλησιῶν Βιέννης καί Λουγδούνου* (177-178), *Μαρτύριον τοῦ Ἀπολλωνίου* (180-185), *Μαρτύριο Περπετούας καί Φιλικιτάτης* (202).

[17] *ΒΕΠΕΣ* 33. *PG* 26, 835-976.

[18] D. Brakke, 'Athanasius of Alexandria, Life of S. Antony of Egypt', in *Medieval Hagiography: An anthology*, ed. T. Head (New York- London 2001), σελ. 1-30.

[19] Martin Hinterberger, «The Byzantine Hagiographer and his text», *Byzantine Hagiography, Vol. II. Genres and Context*, ed. The Ashgate Research Companion, Dorchester 2014, σελ. 218.

[20] *Λόγος ΚΑ΄*, 5. *PG* 35, 1088 A.

[21] F. Halkin, *S. Pachomi Vitae Graece, Subsidia Hagiographica* 19, Bruxelles 1932.

[22] *PG* 31, 489- 507.

[23] *PG* 31, 589- 600.

[24] *PG* 31, 237- 260.

[25] *PG* 31, 484- 488.

[26] *PG* 46 736-748.

[27] *Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Στέφανον τόν πρωτομάρτυρα*. *PG* 46, 701- 734.

[28] *Ἐγκώμιον εἰς τόν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Ἐφραίμ τόν Σύρον καί βίος αὐτοῦ* *PG* 46, 820- 850.

[29] *PG* 46, 893- 958.

[30] *PG* 46, 960-1000.

[31] *Ἐπιτάφιος εἰς τόν πατέρα, παρόντος Βασιλείου*, *PG* 35, 985- 1042.

[32] *Εἰς Καισάριον τόν ἑαυτοῦ ἀδελφόν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων*, *PG* 35, 756- 787.

[33] *PG* 35, 789-817.

[34] *PG* 36, 493- 605.

[35] *PG* 34, 995- 1260.

[36] C. Rapp, 'Palladius, Lausus and the Historia Lausiaca', in *Novum Millenium. Essays in Honor of Paul Speck*, ed. S. Takacs, C. Sode (Aldershot, 2001), σελ. 279-289.

[37] Δημ. Τσαμη, *Άγιολογία, Θεσσαλονίκη* 1985, έκδ. Πουρνάρα, σελ. 24.

[38] Martin Hinterberger, 'The Byzantine Hagiographer and his Text', *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, II: Genre and Contexts, ed. Stefanos Euthymiadis, σ.211-246. σελ. 218.

[39] PG 82, 1283-1522.

[40] «Τρία καί δέκα ἔτη συνοικήσασα τῷ ἐμῷ πατρί ἢ μήτηρ παίδων οὐκ ἐγένετο μήτηρ· στεριφή γάρ ἦν, φέρειν καρπὸν ὑπὸ τῆς φύσεως εἰργομένη· καί τοῦτο τήν μέν οὐ λίαν ἡνία· τά γάρ θεῖα πεπαιδευμένη τοῦτο συμφέρον ἐπίστευεν· ἐλύπει δέ τόν πατέρα λίαν ἢ ἀπαιδία, καί πάντοτε περινοστών ἰκέτευε τοὺς θεῖους θεράποντας αἰτῆσαί οἱ παρά τοῦ Θεοῦ παῖδας. ...Πρός τούτῳ ἔφη, καί τόν υἱόν ὁ μεγαλόδωρος δώσει. Τοῖς γάρ εἰλικρινῶς αἰτοῦσι διπλᾶς τάς αἰτήσεις χαρίζεται». PG 82, 1409.

[41] PG 82, 1381 A.

[42] PG 82, 1468 C.

[43] PG 82, 1476 C.

[44] E. Schwartz, *Kyrrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939. Cyrille de Scythopolis (trad. [A. J. Festugière](#)), *Les moines d'Orient*, vol. III/1 : *Les moines de Palestine*, Paris 1962-1963, Éditions du Cerf. Πρβλ. J. Binns, *Ascetics and Ambassadors of Christ. The monasteries of Palestinian Monasticism*, DOS 32, Washington 1995.

[45] Κυριλλος ο Σκυθοπολιτης, *Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καί ἀσκητικῶν*, Θεσσαλονίκη 1987, έκδ. Βυζάντιο, *Βίος τοῦ ἁγίου Σάββα*, ΟΕ΄, σελ. 404.

[46] Ἐνθ' ἄν. *Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἡσυχαστοῦ*, Κ΄, σελ. 481.

[47] Ἐνθ' ἄν., *Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου*, Ξ΄, σελ. 168.

[48] Ἐνθ' ἄν. *Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου*, Α΄, σελ. 21.

[49] J. Binns, *Ascetics and Ambassadors of Christ- The monasteries of Palestine*, 314- 631, ed. Oxford University Press, Oxford 1996, σελ. 38 κέξ.

[50] J. Nasrallah, *Saint Jean de Damas: Son époque, sa vie, son oeuvre*, Harissa 1950, σ. 122.

[51] Gedaliahu G. Stroumsa, "Religious Contacts in Byzantine Palestine", *Numen* 36, (1989), σσ. 16-42.

[52] Derek Krueger, "Writing as Devotion, Hagiographical Composition and the Cult of the Saint in Theodoret of Cyrrhus and Cyril of Scythopolis", *Church History* 66 (1997), σ. 713.

[53] PG 87, 2852-3112. Για τό ἔργο βλ. τίς κάτωθι μελέτες: Χρηστού Π. Κ. , *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη 2003², ἐκδ. Κυρομάνος, σελ. 343. Τσαμης Δ., *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992⁴, ἐκδ. Πουρνάρας, σελ. 30

[54] Baynes M. H., «The 'Pratum spirituale'», *Orientalia Christiana Periodica* 13 (1947), σελ. 404- 414.

[55] PG 87, 3677-3695.

[56] Επισκοπου Φαναρίου Αγαθαγγελου, *Συναξαριστής Μαρτίου*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2005, σελ. 98-99.

[57] Π. Τρεμπελα, *Δογματική, III*, σελ. 102 κέξ. Ιερ. Κοτσωνη, *Τό ένθουσιαστικόν στοιχείον εἰς τήν Ἐκκλησίαν τῶν μαρτύρων*, Ἀθῆναι 1952, σελ. 28. Πρβλ. Ὡς λέγει καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος στόν Λόγο του πρός τόν μάρτυρα Ἰουλιανό «σήμερον αἷματι βαπτίζεται...καί μή θαυμάσητε, εἰ βάπτισμα τό μαρτύριον ἐκάλεσα...ἁμαρτημάτων ἀνίρεσις καί ψυχῆς γίνεται καθαρμός θαυμαστός τις καί παράδοξος· καί ὥσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὕδασιν, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἰδίῳ λούονται αἷματι». Εἰς τόν ἅγιον Μάρτυρα Λουκιανόν 2. PG 50,522.

[58] «Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοί ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου» (Μτθ. 10,32).

[59] J. H. Taylor, 'St. Cyprian and the Reconciliation of Apostates', *TS* 3 (1942), 27-42.

[60] Δημ. Γ. Τσαμης, *Ἀγιολογία*, Θεσσαλονίκη 1985, ἐκδ. Πουρνάρα, σελ. 57.

[61] Ἐγκώμιον εἰς ἁγ. Εὐστάθιον, PG 50,601.

[62] Εἰς τούς ἁγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρες, PG 31, 508.